

LIETUVOS NUOSTOLIAI 1812 M. KARE

Dr. Virgilijus PUGAČIAUSKAS

Lietuvos karo akademija, Lietuvos istorijos institutas

Įvadas

1812 m. Prancūzijai ir Rusijai, dviem karinėms galybėms Europoje, nusprendus išsiaiškinti tarpusavio prieštaravimus karinės jėgos priemonėmis, Lietuva pusę metų buvo įtraukta į karinių veiksmų zoną. Napoleoną ir Didžiąją Armiją Lietuvos gyventojai sutiko palankiai, vertindami juos kaip išvaduotojus iš Rusijos imperijos, o Lietuvos laikinosios valdžios sukūrimas padidino prancūzų šalininkų gretas bei dar labiau sustiprino valstybingumo atkūrimą. Lietuva, kaip ir tikėjosi prancūzų imperatorius, tapo sąjungininke, kuri turėjo visų pirma pasirūpinti toli į Rusijos gilumą nužygiavusios Didžiosios Armijos gyvybiniais poreikiais – maistu ir pašarais, taip pat tikėtasi konkrečios karinės paramos. Lietuvos laikinoji valdžia savo pastangas sutelkė į žmoniškųjų resursų mobilizaciją ir stengėsi efektyviai išnaudoti neturtingo krašto ūkinį potencialą, kad galėtų sėkmingai įgyvendinti iškeltus uždavinius. Pasi-stengti derėjo, juolab kad tautos sugebėjimą susitelkti ir spręsti iškilusius iššūkius Napoleonas vertino kaip subrendusios valstybingumui tautos vieną iš svarbiausių bruožų. Tokią politikos aksiomą arba požiūrį į buvusios valstybės atkūrimą, jis išdėstė Vilniuje susirinkusiems Lietuvos ir Lenkijos politikams.

Per visą karo laikotarpį Lietuva užėmė itin svarbią strateginę poziciją Napoleono karinėje politikoje: čia buvo įkurta svarbiausia užnugario karinė bazė, iš kurios nusitęsė Didžiąjai Armijai gyvybiškai svarbi komunikacinė arterija. Galima sakyti, kad Lietuvos gyventojai pajuto karo, o, tiksliau sakant, visus su karo veiksmiais susijusius sunkumus.

Straipsnyje nagrinėjami Lietuvos gyventojų prancūzmečiu patirti nuostoliai dėl Didžiosios Armijos savivalės, maisto, pašaro ir transporto rekvizicijų, išaugusios mokesčių naštos, karinių abiejų priešininkų susidūrimų, taip pat dėmesys sutelkiamas į civilių gyventojų aukas bei siekiama nustatyti Lietuvos reguliariosios iš karo nuostolių įvertinimo komisijos vadinamosios „Generalinės lentelės“ apie gyventojų patirtus nuostolius dėl 1812 m. Rusijos kariuomenės ir Didžiosios Armijos neteisėtai įvykdytų rekvizicijų ir kitokių savivaliavimo veiksmų sužinome, kad Vilniaus gubernijos nuostoliai sudarė – 12 815 790 rb. sidabru, o

Gardino gubernijos – 8 141 261 rb. sidabru¹. Nuostolių suma gerokai išaugo suskaičiavus oficialių rekvizicijų finansinę išraišką, o, tiksliau sakant, Vilniaus gubernijai skaičiuojama 19 273, 007 rb sidabru, atitinkamai Gardino – 32 535, 616 rb. sidabru, Minsko – 34, 186.976 rb. sidabru, Baltstogės – 777.321 rb. sidabru². Kokie pagrindiniai veiksniai nulėmė Lietuvos gyventojų patirtus didžiulius materialinius nuostolius?

Didžiosios Armijos savivalės pasekmės

Karo pradžioje Lietuvos teritorijoje nevyko didesnių priešininkų susidūrimų, netgi stambiausi miestai – gubernijų centrai, gynybinių požiūriu svarbūs objektai – buvo atiduoti be mūšio. Tegalime paminėti vos kelis priešininkų didesnius susidūrimų ties Miru ir Kobrinu bei daugybę epizodinių ariergardų susidūrimų, pavyzdžiui, Vilniaus departamente vienintelis susidūrimas vyko ties Ukmerge. Taigi gyventojai nepatyrė didesnių nuostolių, išskyrus Kobrino miestiečius, kai sudegė 548 namai. Kita vertus, Rusijos kariuomenė, skubiai atsitraukdama, pirmiausia stengėsi sunaikinti karinės paskirties objektus: maisto ir pašaro, amunicijos sandėlius bei tiltus per upes³. Todėl Lietuvos gyventojų patirtus pirmuosius didelius nuostolius dera sieti su Didžiosios Armijos veiksmis, kadangi pirmosiomis karo dienomis susiklostė komplikauta situacija, kai dėl spartaus žygiavimo ji atitrūko nuo maisto gurguolių ir didžiulės karinės pajėgos (per 400 000 karių) buvo priverstos pačios apsirūpinti maisto produktais ir pašaru arkliams. Pirmoji maisto gurguolė pasiekė Kauną tik liepos 8 d.⁴

Didžiausius nuostolius patyrė Vilniaus gubernija, kadangi per josios teri-

¹ Karo nuostolių įvertinimo komisija, veikusi 1813 03 02–1816 12 23 laikotarpiu, registravo Vilniaus, Minsko, Gardino ir Baltstogės gubernijų, t. y. Lietuvos laikinosios vyriausybės komisijai 4 pavaldžių departamentų, gyventojų patirtus nuostolius: sudeginti ir sugriauti dūmai bei įvairios paskirties pastatai, sunaikinti pasėliai, pagrobti naminiai gyvuliai ir judamas turtas, taip pat nugaišę nuo ligų gyvuliai. Komisija atskirai surinko duomenis apie Rusijos kariuomenės vykdytas rekvizicijas ir savivaliavimus. Генеральная табель No. 318, 319, *Виленский Временник* (АКТЫ и ДОКУМЕНТЫ архива Виленского, Ковенского и Гродненского Генерал-Губернаторского управления, относящиеся к истории 1812–1813 г. г.), кн. 5, ч. 2, Вильна, 1913, с. 275; Iwaszkiewicz J. Rejestracja i indemnizacja strat wojenych na Litwie po roku 1812, *Likwidacja skutków wojny w dziedzinie stosunków prawnych i ekonomicznych w Polsce*, Warszawa, 1917, s. 132–146.

² Iwaszkiewicz J., *Litwa w roku 1812*, Kraków, 1912, s. 321;

³ Орловский Е., *Гродненская старина*, ч. 1, Гродна, 1910, с. 23; Хрептович – Бутенев К., *Заметка о военных действиях в 1812 году в местностях Новоградского и Ошмянского уездов*, Санкт – Петербург, 1911, с. 14; Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais (1807–1812), Vilnius, 1981, p. 64; Бескровный Л. Г. Отечественная война 1812 года, Москва, 1962, с. 277, 281, 283.

⁴ Kukiel M., *Wojna 1812 roku*, Kraków, 1937, t. 1, s. 363.

toriją pirmosiomis karo dienomis žygiavo pagrindinė Napoleono vadovaujama armija (apie 220 tūkst. karių). Labiausiai nukentėjo vietovės prie pagrindinių traktų, esančių Kauno, Vilniaus, Trakų, Užnerio (Švenčionių) apskrityse. Kariai daliniai masiškai vykdė savavališkas rekvizicijas: nugandydavo ir ištrypdavo pasėlius, paimdavo iš gyventojų maisto produktus, grūdus, naminius gyvulius, o gyvenamuosius namus nusiaubdavo, šie veiksmai dažniausiai peraugdavo į atvirą plėšikavimą, dvaro ir valstiečių trobesių padeginėjimus, taip pat pasitaikydavo atvejų, kai gyventojai buvo tiesiog sušaudomi. Napoleono gvardija apiplėšė Kauną ir jo apylinkes, o Rumšiškės, Žiežmariai, Vievis ir kitos vietovės prie Kauno–Vilniaus kelio buvo beveik visiškai sudegintos ir sugriautos. Karo pradžioje Vilniaus gubernijoje mažiausiai nukentėjo tik Žemaitija, kadangi 10-ojo korpuso vadas maršalas Etienas Makdonaldas sugebėjo užtikrinti deramą tvarką daliniuose ir juos aprūpinti maistu ir pašaru, gyventojams buvo išduodami atitinkami dokumentai – „bonai“, liudijantys rekvizicijos faktą bei rekvizuotų priemonių kieki⁵.

Tokie veiksmai pirmosiomis karo dienomis liudijo apie sparčiai įsivyraujančias dezorganizacijos ir demoralizacijos tendencijas Napoleono vadovaujamos armijos gretose ir darė neigiamą įtaką itin palankiai nusiteikusiems vietiniams gyventojams, kurie, baimindamiesi dėl savo gyvybės ir turto, buvo priversti slėptis miškuose. Kiekvienai gausiai kariuomenei, taip pat ir Didžiajai Armijai, apsirūpinimas maisto produktais karo metu sukeldavo daugybę problemų, kurias pagal įprastinę praktiką ji sprendavo pasinaudodama užimto krašto ištekliais⁶. Tačiau šiuo atveju, kaip prisimena tų įvykių amžininkas Faberas du Fauras, dailininkas, kurio uždavinys piešti karo vaizdus žygio metu, „reikalingo maisto parūpinimas iš krašto, pro kurį žygiuojama, jokiame karo žygyje nebuvo toks dažnas ir niekuomet nebuvo palydimas tokių sunkinančių aplinkybių tiek kariams, tiek ir krašto gyventojams, kaip šiame kare“⁷. Kita vertus, nederėtų užmiršti ir kitos priežasties, sąlygojusios tokius karių savivaliavimus: Lietuva jiems buvo kraštas, kuriame reikėjo susikauti su priešu. Netgi ir Napoleonas Vilkaviškyje paskelbtame kreipimesi į armiją painiojosi: skelbė antrojo karo dėl Lenkijos

⁵ Dundulis B., *Napoléon et la Lituanie en 1812*, Paris, 1941, p. 115, 117–118; Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais, p. 59, 111.

⁶ Bielecki R. *Wielka Armia*, Warszawa, 1995, p. 359–360.

⁷ Dailininkas nupiešė Lietuvos valstiečio apiplėšimo sceną Vilniaus apylinkėse. 1812 m. birželio 29 d. Christian Wilhem von Faber du Faur ir jo 1812 metų karo veiksmų Lietuvoje vaizdai. Reklaitis P. *Prarastosios Lietuvos pėdsakų paieška*, Vilnius, 1999, p. 298–299, 304.

pradžią ir čia pat teritoriją anapus Nemuno vadino prieš kraštus⁸.

Taigi dėl tokio elgesio karo pradžioje Lietuvos gyventojams tapo nebeaišku, kaip atskirti rekviziciją nuo plėšimo ir prievartos, kadangi ribos tarp šių veiksmų buvo visiškai išsitrynusios. Tokie karinių dalinių priešiški veiksmai prieš vietinius gyventojus, anot istoriko Danielius Beavua, parodantys „dvi-gubą „išvaduotojo“ veidą“, tebesitęsė, kadangi paskui pagrindines jėgas traukė kiti daliniai, kurie žygiuodami tais pačiais traktais ieškojo maisto ir pašaro pas jau apiplėštus gyventojus⁹.

Tokią išvadą patvirtina Lietuvos laikinosios valdžios institucijų dokumentacija. Vilniaus departamento Trakų apskrities paprefektis Juozapas Petrikovskis nuolatos gaudavo pranešimų apie apiplėštas ir sudegintas gyvenvietes, neteisėtas rekvizijas ir kitokius pražygiuojančių dalinių nusižengimus. Ašmenos apskrities vadovas Ignas Žaba pirmuosius išpūdžius, patirtus pražygiavus Didžiajai Armijai, rašte Lietuvos laikinajai vyriausybei komisijai (toliau – LLVK) aprašė tokiais žodžiais: „Tą metų lydėjo įvykiai, kuriuos sunku netgi aprašyti ir įsivaizduoti“¹⁰. Apie analogiškas situacijas savo pranešimuose Laikinajai vyriausybei raportavo Užnerio (Švenčionių) ir Ukmergės apskričių vadovai¹¹. Kaip rodo šaltiniai, tuo metu gyventojų saugumo nepavyko užtikrinti netgi artimiausiose Vilniaus apylinkėse, štai tik keletas konkrečių faktų: visiškai nusiaubtas Verkių dvaras, be to, sudeginta dalis valstiečių namų, Fabijoniškių kaime nušautas ūkininko sūnus, laisvai šeiminkauta Trinapolio vienuolyne, apiplėštas bajoro Juozapo Eismonto namas Markučiuose (savininkas nuostolius įvertino 4 000 rb. sidabru), taip pat nušienauti dvaro ir valstiečių pasėliai. Tiesą pasakius, kai kuriems atkakliausiems, pasiskundus armijos vadovybei, pavyko gauti vienkartinės kompensacijos, tačiau tokių būta vos vienas kitas¹².

Gardino departamentui, pro kurio teritoriją žygiavo Vestfalijos karaliaus Že-

⁸ Pugačiauskas V. Napoleono administracija Lietuvoje, Vilnius, 1998, p. 38–39.

⁹ Beauvois D. Les français à Vilna en 1812. L'époque Napoléonienne et les slaves, Prace Slawistyczne, Wrocław, 1982, t. 24, s. 64.

¹⁰ Trakų apskrities paprefekčio J. Petrikovskio 1812 07 25 raštas LLVK, Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1532, ap. 1, b. 7, l. 112–113; Ašmenos apskrities paprefekčio 1812 07 10 raštas LLVK. Ten pat, l. 287.

¹¹ Užnerio ir Ukmergės apskričių paprefekčių 1812 06 raštai LLVK. Ten pat, l. 103, 148, 168.

¹² Pavyzdžiui, už sudegintą lūšnelę savininkui sumokėta 100 frankų. Письмо Виленского помещика Эйсмонта о пребывании Наполеона в Вильне в 1812 году, Военский К. Акты, документы и материалы для политической и бытовой истории 1812 года, Санкт–Петербург, 1909, Т. 1, с. 416–417; Vilniaus apskrities gyventojų raštai 1812 07 08, 16 raštai, LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 7, l. 25, 27–30, 33.

romo vadovaujami daliniai, galima sakyti, pasisėkė labiau, smarkiai nukentėjo tik kai kurių vietovių gyventojai, pavyzdžiui, Berštų kaimą apiplėšė iš Merkinės atvykęs prancūzų dalinys, o liepos 24 d. Lydos apskritį nusiaubė generolo Dominyko Vandamo vadovaujamas dalinys. Tačiau bene daugiausia nuostolių patyrė Ščiučino gyventojai, netikėtai užpulti vestfaliečių dalinio (3 nušauti, 2 sužeisti, kelios dešimtys sumuštų, o namai apiplėšti). Tokių lokalių savivalės pavyzdžių, turimais duomenimis, dargi fiksuojame Gardino ir Naugarduko apskrityse, tačiau šis reiškinyss neįgavo tokio masinio pobūdžio kaip minėtose Vilniaus departamento apskrityse. Tokį nuosaikesnį dalinių elgesį galima paaiškinti elementaria priežastimi: per Gardino departamentą pražygiavo vos 80 tūkst. karių, o štai Vilniaus – tris kartus daugiau. Kita vertus, apie trečdalį šių pajėgų sudarė 5-asis korpusas, suformuotas tik iš lenkų karių, vadovaujamų kunigaikščio Jozefo Poniatovskio¹³.

Minsko departamente pirmosiomis karo savaitėmis Didžiosios Armijos dalinių savivaliavimo mastai taip pat nepasiekė tokio masinio pobūdžio kaip Vilniaus departamente. Tai sąlygojo keletas palankių aplinkybių. 1-ojo korpuso vadas maršalas Nikolias Davu, atsiskyręs nuo pagrindinių pajėgų ir užėmęs Minską, liepos 8 d. sugebėjo priversti pavaldinius griežtai laikytis karinės drausmės, o nepaklusnius baudė griežtomis priemonėmis: 13 karių, pagautų grobiant prekes vienoje iš Minsko parduotuvių, buvo viešai sušaudyti. Kita vertus, Davu viešuose kreipimuose į savo pavaldinius priminė, kad jie užėmė ne priešų, bet sąjungininkų kraštą. Tokia vadovybės griežta ir aiški pozicija drausmino eilinius karius. Ne mažiau svarbu ir tai, kad Minske Davu lengvai sprendė dalinių maisto aprūpinimo problemą, kadangi galėjo pasinaudoti rusų kariuomenės sandėliuose paliktomis maisto ir pašaro atsargomis (duonos pakako 5 dienoms) bei pasinaudoti jų paliktomis kepyklomis. Paskubomis besitraukiantys rusų daliniai nesugebėjo jų sunaikinti, kaip tai atsitiko Vilniuje¹⁴. Tiesa, kur kas labiau nukentėjo Vileikos, Disnos, Borisovo apskritys, nes pro tas Didžiosios Armijos pagrindinės pajėgos žygiavo iš Vilniaus į Vitebską ir Smolenską¹⁵. Iš keturių departamentų,

¹³ Историческая записка о событиях в Гродненской губернии в 1812 году, Военский К. Мин., veik., p. 442.

¹⁴ Цяглова В. А., Каханоскі А. Г., Грыбко І. Л., Гісторыя Беларусі XIX ст., Мінск, 2004, с. 46; Краснянский В. Г. Минский департамент Великого Княжества Литовского (эпизод из истории войны 1812 г., Санкт-Петербург, 1902, с. 6, 23; Iwaszkiewicz J. Litwa w roku 1812, s. 87–88.

¹⁵ Записка Минского Губернатора от 31 мая 1838 г. о состоянии губернии в 1812 году, Военский К. Мин., veik., p. 461–462; О беглых французских солдат, Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов. Документы и материалы, относящиеся к истории Отечественной войны 1812 г. Вильна, 1912, Т. 37, с. 232; О грабежах в окрестностях г. Докшиць французскими войсками. Ten pat, с. 224 – 225; Об ограблении помещиков и крестьян Березинского кантона итальянскими войсками. Ten pat, с. 213–232.

pavaldžių LLVK, mažiausiai nuostolių patyrė Baltstogės departamentas, išsidėstęs gerokai atokiau nuo karinių veiksmų zonos

Platus nukentėjusių vietovių sąrašas liudija masinį Didžiosios Armijos dalinių savivaliavimą bei pirmuosius didžiulius materialinius nuostolius, patirtus vietinių gyventojų. Tačiau didžiausias skriaudas gyventojai patyrė dėl marodierių, dezertyrų ir tiesiog dėl įvairiausių priežasčių nuo savo dalinių atsilikusių karių kriminalinio elgesio. Šis reiškinys liepos mėn. įgavo visuotinį nekontroliuojamą pobūdį, be to, būtent jiems galima drąsiai priskirti kaltę dėl civilių gyventojų žudymo, todėl tikslinga tai aptarti išsamiai. Jau pirmosiomis Napoleono armijos buvimo Lietuvoje, išskyrus Žemaitiją, dienomis civilių gyventojų saugumui kilo realus pavojus dėl pavienių ir susijungusių į būrius dezertyrų bei marodierių užpuolimų, kai buvo atvirai žudomi žmonės, plėšiamas dvarininkų ir valstiečių turtas, deginami namai, atimami gyvuliai ir t. t. Didžiausią mastą tokia kriminalinė veikla įgavo Trakų apskrityje, kur liepos mėn viduryje, anot paprefekčio Juozapo Petrikovskio, galėjo būti iki 1000 atsilikusių karių, apsijungusių į įvairaus dydžio gaujas ir nuolatos terorizijuojančių gyventojus: sudeginta keletas dvarų, keliolika kaimų ir smuklių, nužudyta dešimtys žmonių¹⁶.

Liepos 14–22 d. Trakų apskrityje buvo areštuota 90 Didžiosios Armijos marodierių, dezertyrų ir atsilikėlių. Suimtųjų sąrašas, kuriame nurodyti pagrindiniai duomenys (vardas, pavardė, kariuomenės rūšis, pulko ir būrio numeris bei trumpai aprašytos suėmimo aplinkybės) suteikia nemažai papildomos informacijos. Paiaškėjo, kad nedisciplinuoatumu pasižymėjo įvairių Didžiosios Armijos dalinių kariai, tačiau daugusia suimtųjų sudarė italų kariai, ypač generolo Dominyko Pino vadovaujamos divizijos, kurie nedidelėmis grupelėmis, niekieno netrukdomi, sugebėdavo klajoti po apskritį dvi tris savaites. Dalis iš jų netgi neturėjo nei ginklų (iš 78 suimtų tik 20 turėjo šaunamąjį ginklą), nei amunicijos ir netgi apsirėnę skarmalais bei basi. Didžiąją daugumą sudarė marodieriai, sugauti įvykio vietoje, dažniausiai vietinių gyventojų pastangomis, arba lenkų generolo Vincenco Krasinskio gvardijos kariai, nors Trakuose ir apskrityje tvarką turėjo prižiūrėti karinio komendanto Veberio vadovaujamas būrys¹⁷.

Ypatingai plačiai marodieriai veikė Ašmenos apskrityje, kur ištisą liepos

¹⁶ Dundulis B. *Napoléon et la Lituanie en 1812*, Paris, 1941, p. 117; Trakų apskrities paprefekčio 1812 07 14 raštas LLVK, LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 7, l. 261.

¹⁷ Napoleonas siekdamas atstatyti drausmę karių gretose ir pažaboti marodierių siautėjimą Lietuvos miestuose įkūrė judriasias kolonas ir karo teismų komisijas. Dundulis B. *Lietuva napoleono agresijos metais*, p. 112; Marodierių ir atsilikėlių, suimtų Trakų apskrityje 1812 06 14–22 sąrašai. LVIA, f1532, ap1, b. 7, l. 109–110, 261–264.

mėnesį siaubė dvarus, pasitaikydavo atvejų, kad žudė bajorus ir valstiečius, kurie negalėjo deramai pasipriešinti šaunamaisiais ginklais apsiginklavusiems savivaliautojams. Apskrities gyventojų pastangos pasipriešinti neteisėtiems karių veiksams kartais duodavo netikėtų rezultatų: vietinės valdžios areštuotus 27 marodierius, pagautus plėšimo metu, pražygiuojanti karinė komanda išlaisvino ir netgi leido susidoroti su juos sulaikiusiais asmenimis¹⁸. Tiesa, derėtų dar pridurti, kad kai kurie apskrities gyventojai pasistengė pasinaudoti tokia nestabilia situacija, pavyzdžiui, Daniušavos palivarke gyvenantis bajoras Jonas Narkevičius su savo ekonomu Juozapu Falkovskiu ir dar keletu bajorų priglaudė ginkluotų marodierių gaują ir kartu su ja užpuldinėjo Brindiškių, Gruodžių palivarkus¹⁹.

Napoleono armijos „kriminalinių veiksmų“ zona apėmė prie pagrindinių link Rusijos vedančių traktų esančias Vilniaus, Užnerio ir Ukmergės apskritis²⁰. Analogiška situacija susiformavo Gardino departamente, Lydos apskrityje, kurios miškingose vietovėse gyventojus persekiojo marodierių, susibūrusių po 4–20 žmonių, gaujos²¹. Minsko departamente labiausiai nuo marodierių siautėjimo nukentėjo Borisovo apskritis, per kurios teritoriją vyko intensyvus karinių dalinių judėjimas traktu į Smolenską. Tik rugpjūčio 12 d. Minsko departamento gubernatorius generolas Mikalojus Bronikovskis laikraštyje *Tymczasowa gazeta Minska* pranešė apie pasibaigusią kovą su marodieriais²². Kalbėdami apie marodierių ir dezertyrų įvykdytas civilių gyventojų žudynes, deja, negalime operuoti tiksliais skaičiais, tačiau, remiantis turimais šaltiniais, galima teigti, kad galėjo būti nužudyta apie du šimtus žmonių.

Reikia pabrėžti, kad Didžiosios Armijos savivaliavimų problema išliko aktuali per visą karo laikotarpį, kadangi per LLVK pavaldžią teritoriją nusidriekė pagrindinė komunikacinė arterija, jungianti į Rusijos gilumą nužygiavusią Napoleono armiją. Šiuo keliu nuolatos vyko intensyvus judėjimas: žygiavo papildomi kariniai daliniai, keliavo gurguolės su maistu, karine amunicija ir ginklais, čia

¹⁸ Ašmenos apskrities paprefektūros 1812 07 22 raštas LLVK. Ten pat, l. 127–128.

¹⁹ Jokūbo Lokuvickio, Adomo ir Vinco Voinovičių 1812 07 06 prašymas Ašmenos paprefektūrai. Ten pat, l. 120.

²⁰ Vilniaus apskrities gyventojų Stanislovo Jasinskio 1812 07 25 prašymas LLVK. Ten pat, l. 33; Ukmergės paprefektūros 1812 07 28 raštas VDAK, *Ten pat*, l. 169; Užnerio apskrities piliečio Šventožerskio raštas. Ten pat, l. 156.

²¹ Iwaszkiewicz. J. Litwa w roku 1812, s. 152.

²² Корнейчик Е. Белорусский народ в Отечественной войне 1812 года, Минск, 1962, с. 44; О разорении жителей Березинского кантона французскими мародерами с которыми иногда соединились крестьяне, Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов, с. 273–274; *Tymczasowa gazeta Minska*, 1812, Nr. 8.

taip pat veikė pagrindiniai ir tarpiniai maisto ir pašaro etapų sandėliai. Savo ruožtu papildoma arterija, jungianti Tilžę ir Rygą, ėjo per Žemaitiją.

Lietuvos laikinosios valdžios įvairių lygių institucijų dokumentacijoje (ypač Vilniaus departamento) surandame nemažai pranešimų, fiksuojančių pražygiuojančių dalinių savivaliavimo faktus ir gyventojų patirtus nuostolius. Vėlgi labiausiai nukentėjo tos vietovės, per kurias vyko intensyviausias kariuomenės judėjimas arba ilgesniam ar trumpesniam laikui buvo apsistoję kariniai daliniai. Vilniaus departamente didžiausias skriaudas patyrė Vilniaus, Ašmenos, Trakų apskričių miestelių ir kaimų gyventojai. Vilniaus apylinkėse (Rūkainiuose, Paneriuose, Rastinėnuose, Sudervėje, Medininkuose) daliniai dažnai elgdavosi vien savo nuožiūra, o, tiksliau sakant, be akivaizdžios būtinybės: nors Vilniuje sandėliuose netrūko nei maisto, nei pašaro, atvirai smurtavo ir plėšė gyventojų turtą. Medininkų valstiečiai pražygiavus Didžiosios Armijos daliniams ir po marodierių siautėjimo prarado daug naminių gyvulių (paimti jaučiai, karvės ir arkliai) bei neteko pagrindinio turto – 19 namų. Patekę į tokią keblią padėtį valstiečiai prašėsi valdžios atsižvelgti į nelaimės ir vienus metus atleisti nuo mokesčių²³.

Savo ruožtu Trakų apskrities gyventojai skaičiavo nuostolius, patirtus dėl Merkinėje dislokuoto karinio būrio vado majoro de Kusteno veiksmų, kuris nesitenkino vien tik oficialiomis rekvizicijomis, bet vykdė ekspedicijas į aplinkines vietoves (ypač nukentėjo Varėnos dvaras ir aplinkiniai kaimai) bei reikalavo iš gyventojų piniginių rinkliavų. Tokį elgesį vietinė valdžia tiksliai įvardijo kaip „neformalų apiplėšimą“. Kitose Vilniaus departamento apskrityse, esančiose atokiau nuo pagrindinių karinių dalinių judėjimo maršrutų, tokių atvejų pasitaikydavo gerokai mažiau²⁴.

Žemaitijos gyventojai tiesiogiai susidūrė su karinių dalinių savavališkais veiksmais, kai paskui 10-ąjį korpusą žygiavo papildomi daliniai, daugiausia iš Prūsijos, ypatingai pasižymėjo generolo Hermano Deandelso divizijos kariai²⁵. Rugsjūčio 30 d. divizijos kariai įvykdė Veliuonos dvaro ir valstiečių,

²³ Spalio 3 d. sudeginti Medininkų klebonijos pastatai, atimti arkliai, be to, du kartus apiplėšta bažnyčia. Medininkų parapijos kunigo Pranciškaus Ulinskio 1812 10 14 raštas LLVK, LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 7, l. 67; Vilniaus apskrities paprefektūros 1812 09–11 dokumentacija, *Ten pat*, l. 70–76, 89–94; Medininkų valstiečių 1812 10 13 prašymas Vilniaus departamento administraciniai komisijai. *Ten pat*, b. 15, l. 158; Ašmenos apskrities paprefektūros 1812 09 18–19, 10 04, 16 dokumentacija, *Ten pat*, b. 7, l. 130, 137, 140, 143.

²⁴ Trakų apskrities paprefektūros 1812 07 18–28, 08 25, 31 dokumentacija, *Ten pat*, l. 112 – 115, 274; Užnerio apskrityje 57-ojo pėstininkų pulko kariai dėl neaiškių priežasčių sudegino (išliko tik klebono namas ir karčėma) Slabados gyvenvietę Polocko trakte. Pranciškaus Paškevičiaus 1812 09 31 prašymas Užnerio apskrities paprefektūrai, *Ten pat*, b. 13, l. 400.

²⁵ Pugačiauskas V. Napoleono administracija Lietuvoje, p. 100–101.

anot dvaro valdytojo, „iki tol negirdėtą apiplėšimą“: nuostolių suma dvarui buvo 2 826, 21 auksinas, o valstiečiams – 11 524, 14 auksinų. Batakių valsčiaus žemvaldžiai ir valstiečiai įvertino savo nuostolius – 2 559 auksinų suma. Tačiau labiausiai nepasisėkė Vilkijos miestelio, dvaro ir gretimų kaimų gyventojams, kurie nuostolius įvertino net 30 180 auksinų suma. Tokia padėtis privertė Raseinių apskrities valdžią pažadėti mokesčių lengvatas labiausiai nukentėjusiems gyventojams²⁶. Beje, Vilkijos ir jos apylinkių gyventojai kentėjo ir vėliau, kadangi miestelyje buvo numatytas tarpinis depo trakte tarp Jurbarko ir Kauno, bei kelio, ateinančio iš Raseinių, tačiau nepasirūpinta įkurti maisto ir pašaro sandėlio, tad pražygiuojantys kariniai daliniai apsistodavo gyventojų namuose po 3–4 kareivius ir reikalavo visapusiško išlaikymo²⁷.

Dėl intensyvaus pražygiuojančių dalinių srauto nemažų nuostolių patyrė ir Minsko departamento gyventojai, ypač Borisovo apskritis: čia sudėginta 12 kaimų, o etapų sandėliai dažnai buvo paprasčiausiai išgrobstomi, iš gyventojų karinės komandos jėga atiminėjo maisto produktus ir pašarus, skirtus Borisovo sandėliui²⁸.

Gardino departamente karinių dalinių savivalė, turimais duomenimis, neigavo plataus masto. Čia fiksuojame tik pavienius savavališkų rekvizicijų atvejus atskirose Lydos, Naugarduko, Volkovysko apskričių vietovėse, kurias epizodiškai vykdė 7-asis saksų karių korpusas vadovaujamas generolo Žano Renjė, ir 8-asis, vestfaliečių korpusas, vadovaujamas minėto generolo Vandamo, turintis ypatingą tokios veiklos patirtį²⁹.

Apginti gyventojų nuo dalinių savivaliavimo apskričių valdžia neturėjo didesnių galimybių: į josios pastabas paprasčiausiai nebuvo atsižvelgiama, o jai pavaldi žandarmerija buvo per menka jėga. Tik reguliariosios kariuomenės pulkams retkarčiais pavykdavo sutramdyti ir apginti gyventojus nuo įsismarkavusių

²⁶ Jonas Mikša prarado avį, kiaušę, grūdus, šieną, 2 kepures, vežimą, vašką ir druskos atsargas, iš viso už 142 auksinus ir 6 grašius. Tačiau labiausiai nukentėjo malūninkas, netekęs ne tik maisto produktų atsargų, bet ir namų apyvokos daiktų (sidabrinų stalo įrankių drabužių ir kitokio turto) už 386 auksinus ir 90 grašių. Veliuonos dvaro ir gyventojų nuostolių, patirtų dėl Deandels divizijos savivaliavimo, suvestinė, LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 13, l. 3–7; Batakių valsčiaus nuostolių sąrašas, ten pat, l. 91; Vilkijos nuostolių sąrašas. Ten pat, l. 107–110.

²⁷ Kazimiero Dambrovičiaus 1812 09 20 raštas Raseinių paprefektūrai. Ten pat, b. 13, l. 106.

²⁸ Краснянский Г. Город Борисов и Борисовский уезд в Отечественную войну 1812 года, Гродно, 1914, с. 7, 33, 38; Об отнятии французами провианта у местного обывателя, Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов, т. 37, с. 206–207; Жалоба еврея Бульфа Двиркихда у которого взято 12 лошадей русскими и 26 французами. Ten pat, p. 211.

²⁹ Vestfaliečiai „bloga šlove“ pasižymėjo 1809 m. kare Lenkijoje Kališo departamente. Złotkowski D. Miasta departamentu Kaliskiego w okresie Księstwa Warszawskiego, Częstochowa, 2001, s. 51; Историческая записка, Военский К. Мин., veik, p. 442–443.

Didžiosios Armijos karių³⁰. Akivaizdu, kad toks karinių dalinių elgesys gerokai sumažino palankiai nusiteikusių gyventojų gretas.

Karo pabaigoje Lietuvos gyventojų dar laukė papildomi išbandymai, kurie sietini su Didžiosios Armijos atsitraukimo tragiškomis aplinkybėmis. Iš Rusijos grįžtantys demoralizuoti, pakrikę, karo ir žiemos sunkumų išvarginti daliniai, tiksliau sakant, jų likučiai, bei iš paskos jiems besivelkantys atsilikėliai siaubė pakeliui esančias vietas, ieškodami maisto ir šiltos pastogės. Taigi labiausiai nukentėjo Borisovo, Molodečno, Smurgainių, Vilniaus ir Kauno vietovių gyventojai, ypač mažesnių gyvenviečių. Jas, pasak amžininko, dažniausiai ištikdavo toks likimas: „naktis buvo šalta ir kitą dieną beveik visi kaimelio trobesiai išnyko sukūrenti laužavietėse“³¹. Analogiškas likimas ištiko Borisovo miestą³².

Vilniuje buvo sugriauta, apiplėšta ir sudeginta trečdalis viso namų fondo³³. Panaši situacija susiklostė ir Kaune, nors jį pasiekė mažesnis skaičius Didžiosios Armijos karių. Aleksandro Ružancovo duomenimis, Kaune pastatų fondas patyrė įvairaus pobūdžio nuostolių: suniokota 26,3 proc. mūrinių ir 16,8 proc. medinių namų, taip pat 5 vienuolynai bei 5 bažnyčios. Taigi beveik pusė namų, t. y. iš 271 namų nukentėjo 114³⁴. Šiuo atveju vėlgi labiausiai pasisekė Šiaulių ir Telšių apskričių gyventojams, kadangi Makdonaldo korpuso daliniai traukėsi tvarkinga rikiuote, be didesnės panikos, o maistu dažniausiai apsirūpindavo iš sukauptų atsargų etapų sandėliuose³⁵.

Didžiosios Armijos masinės savivalės rezultatus tiesiogiai galima susieti su nuždytų ir dingusių be žinios civilių gyventojų, apiplėštų bei sugriautų ir sudegintų rūmų ir dvarų, valstiečių dūmų, sunaikintų pasėlių, miestiečių gyvenamųjų namų, o taip pat bažnyčių, vienuolynų bei ūkinės paskirties statinių (malūnų, smuklių, duonos kepyklų, bravorų, sandėlių, arklidžių, krautuvių ir t.

³⁰ Ašmenos apskrities paprefektūros 1812 11 16 raštas, LVIA, f. 1535, ap. 1, b. 7, l. 143; Užnerio apskrities paprefektūros 1812 12 01 raštas. Ten pat, l. 160–161.

³¹ Pasitraukimas per Lietuvą. Paskutiniai Christian Wilhelm von Faber du Faur 1812 metų karo žygio vaizdai Lietuvoje. Reklaitis P. Min., veik, p. 311.

³² Краснянский Г. Min., veik, p. 57.

³³ Vilniaus miesto nekilnojamojo turto nuostolių, patirtų per prancūzmetį, suvestinė, LVIA, f. 937, ap. 1, b. 165, l. 26–30.

³⁴ Publikuojamas Kauno miesto visuomeninių, gyvenamųjų ir kitokios paskirties namų, nukentėjusių prancūzmečiu sąrašas. Ružancovas A. Gaisrai Kaune 1812 metais (prancūzmečiu), Savivaldybė, 1930, Nr. 4, p. 22–24; Ведомость сколько в городе Ковне клашторов, церквей, домов..... Декабря 29-го дня 1812 года, *Виленский Временик*, книга 5, ч. 1, с. 224; Рахманин С. Наполеон I и великая армия в Ковенской губернии, Ковно, 1908, с. 18–19.

³⁵ Rekvizicijų, vykdytų napoleonmečiu Šiaulių apskrityje, sąrašas, LVIA, f. 392, ap. 1, b. 23, l. 201.

t.) statistika. Kadangi „Generalinėje lentelėje“ yra suregistruoti duomenys apie abiejų priešininkų įvykdytus neteisėtus veiksmus prieš vietinius gyventojus, dėl tokios bendros statistikos neįmanoma tiksliai suskaičiuoti Didžiosios Armijos savivaliavimo padarytų nuostolių, tačiau komisijos darbo protokoluose abiejų armijų padaryti „nusižengimai“ fiksuojami atskirai. Juose, be abejonės, gerokai didesnis vaidmuo tenka Didžiajai Armijai. Tai ypač atsispindi sudegintų ir apiplėštų pastatų statistikoje, tačiau vėlgi reikia pastebėti, kad nemažai šių nuostolių dera priskirti karo pabaigai, t. y. vertintinas ir kaip abiejų priešininkų susidūrimų rezultatas. Pavyzdžiui, Baltupių palivarką niokojo ne tik prancūzų daliniai, betgi ir rusų kazokai, sudeginę malūną ir tris valstiečių kiemus, o Vidžius spalio 31 d. užpuolę kazokai sudegino 79 namus, 22 krautuves bei šieno ir grūdų sandėlius. Baltstogės miesto 1812 m. karo nuostoliai, komisijos vertinimu, sudarė 15 861 rb. Sidabru ir 21 kapeikas, iš kurių Didžiajai Armijai priskirtina 13 041 rb. 62 kap. sidabru suma, o Rusijos kariuomenei 2 819 rb. 59 kap. sidabru suma³⁶.

Ašmenos apkritys gyventojai, remiantis minėtos komisijos surinktais duomenimis, patyrė didžiausius nuostolius: sudeginti 2 189 (tarp jų 3 bažnyčios, 2 rūmai), apiplėšti 21 pastatas. Vilniaus apskrityje sudeginta 830, apiplėštas 281 pastatas (daugiausia 207 valstiečių dūmai). Breslaujos apskrityje sudeginta 519 (iš jų daugiau kaip pusė – 217 valstiečių gyvenamieji namai ir ūkiniai trobesiai), apiplėšti 157 pastatai. Mažiausiai nukentėjo Upytės apskritis, atitinkamai 19 ir 11 pastatų. Iš viso Vilniaus departamente sudeginti 3 rūmai, 5 bažnyčios, 3 klebonijos, 1 cerkvė, 230 dvarininkų ir bajorų gyvenamųjų namų, 103 miestiečių gyvenamosios patalpos, 67 palivarkai, 906 valstiečių dūmai ir 226 valstiečių gyvenamieji trobesiai bei daugiau kaip 2000 ūkinės paskirties objektų, o apiplėšta – 1370³⁷.

Gardino departamento apskričių nuostolių statistika byloja, kad gyventojai patyrė gerokai mažesnių nuostolių, o labiausiai nukentėjo Volkovysko apskritis, kurioje sudegė 151 gyvenamasis namas ir apie 1000 įvairios paskirties pastatų, tačiau Lydos apskrityje sudeginti vos 34 gyvenamieji namai ir 48 kitos paskirties pastatai bei apiplėšta vos 21 sodyba³⁸. Minsko ir Baltstogės departamentų duomenų nepavyko rasti.

Taigi galima teigti, kad Didžiosios Armijos vykdyta savivaliavimo prakti-

³⁶ Iwaszkiewicz. J. Rejestra i indemnizacja strat wojenych na Litwie po roku 1812, tabl. III, s. 146. Prancūzų padaryti nuostoliai Baltupiams įvertinti 4 194 rb. sidabru, o rusų kazokų 411 rb. sidabru ir 99 kap. Baltupių palivarko nuostolių suvestinė. Ten pat, f. 392, ap. 1, b. 3029, l. 25; Vidžių municipalitetu 1812 11 18 raštas LLVK. Ten pat, f. 1532, ap.1, b. 7, l. 166.

³⁷ Генеральная табель №. 318, Виленский Временник, т. 2, с. 275.

³⁸ Генеральная табель №. 319. Ten pat, т. 2, р. 376.

ka tapo vienu iš svarbiausių veiksnių, nulėmusių Lietuvos gyventojų didžiulius nuostolius: pirma, civilių gyventojų žudynės, antra, materialinė žala praradus pagrindinius pragyvenimo šaltinius, taigi žmonės buvo priversti kęsti nepriteklių ir balansuoti ties skurdo riba.

Rekvizijų našta

Antruoju svariu veiksniu, pareikalavusiu iš gyventojų didelių materialinių išlaidų, galima drąsiai įvardyti karo rekvizicijas. Kaip žinoma, Rusijos karinė vadovybė rekvizicijų iš gyventojų būdu prieš pat karą sukaupe didžiulius maisto ir pašaro sandėlius. Pirmosiomis karo savaitėmis Lietuvos gyventojai susidūrė su realiais sunkumais, kuriuos nulėmė ne tik daugiatūkstantinės Napoleono armijos masinis savivaliavimas, bet ir skubios rekvizicijos stokojant maisto ir pašaro³⁹. Armijos aprūpinimas maistu ir pašarais išliko aktualia problema per visą karo laikotarpį. Napoleonas tai sprendė vietinių gyventojų sąskaita skelbdamas gausias rekvizicijas, kurių administravimu rūpinosi Lietuvos Laikinoji Vyriausybė bei prancūzų civilinė ir karinė administracija Lietuvoje. Akivaizdu, kad visų rekvizicijų nebeįmanoma suskaičiuoti dėl jų gausos, o atskirais atvejais duomenų trūkumo, todėl dėmesį sukonsultuosime į didžiausias, kurios leis susidaryti realų vaizdą apie rekvizuotų produktų apimtį ir mastą.

Tokių svarbiausių rekvizicijų, paskelbtų Napoleono ir LLVK įsakais, yra keturios. Pirmoji – įsakyta skubiai aprūpinti sandėlius, įkurtus Vilniuje ir kitose vietovėse, maistu ir pašaru bei surinkti 2000 arklių, skirtų lengvajai kavalerijai, artilerijai ir transporto vežimams traukti, taip pat nurodyta įvykdyti kontribuciją iš Žemaitijos (t. y. nuo 20 dūmų derėjo pristatyti po 1 arklių) į Kauną vėlgį dviem tūkstančiams arklių, skirtų artilerijai ir karinės amunicijos ekipažams. Tai reiškė, kad gyventojai privalėjo pristatyti grūdų atsargas, pasiliekančias tik asmeninėms reikmėms po nedidelės kruopų ir miltų atsargas. Minsko departamente tokios rekvizicijos pavyzdys

³⁹ Pirmosiomis karo dienomis iš vietinių gyventojų buvo pareikalauta išmaitinti: Napoleonas Vilniuje pareikalavo 100 000 maisto daiktų, Makdonaldas nurodė Raseiniuose išmaitinti apie 40 000 karių, o Telšiuose 600 000 daiktų džiovintų, 300 statinių degtinės, 1500 alaus, 20 statinių acto, po 50 000 daiktų avių, šieno ir šiaudų, 600 jaučių, 400 vežimų. Įsakas dėl panašaus dydžio rekvizicijų pasiekė ir Šiaulių apskrities valdžią. Maršalas Udino Ukmergės apskrityje liepė surinkti maistą 45 000 karių, kurie galėtų maitintis 15 dienų, Vestfalijos karalius Žeromas Gardine pareikalavo 500 000 maisto porcijų daiktų. Tiesą pasakius, neaišku, kiek pavyko surinkti. Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais, p. 52, 111; Iwaszkiewicz J. Litwa w roku 1812, s 236; Орловский Е. Гродненская губерния в 1812 году, Гродно, 1912, с. 25; Le Maréchal Macdonald, Revue Histoire de l'armée, Paris, 1971, no. 2, p. 59.

– liepos 25 d. Iš Borisovo apskrities, turinčios 46 950 gyventojus, pareikalauta 2306 statinių miltų, 415 kviečių, 4604 avižų, 5216 pūdų šieno ir šiaudų, 14 526 gorčius degtinės, 1725 jaučių⁴⁰. Gardino departamente 6 pagrindinių bei 3 rezervinių magazinų Gardine, Lydoje, Naugarduke aprūpinimui pagal prancūzų karo komisaro Barhomeufo įsaką turėjo būti sukaupta kiekviename ne mažiau kaip po 2000 maisto atsargų daviniams ir pašaro norma 700–800 arkliams⁴¹.

Antroji – naujojo derliaus pyliava, vadinamasis „savanoriškas paaukojimas“, kuris turėjo būti įvykdytas iki spalio 1 d., privalu surinkti tokį kiekį: 24 232 statines rugių, tiek pat avižų, 1376 statines grikių arba kitų kruopų, po 128 644 pūdų (1 pūdas – 16,4 kg) šieno ir šiaudų. Dėl gero derliaus ši rekvizicija buvo beveik įvykdyta.

Trečioji – rugsėjo 1 d. Napoleono paskelbta rekvizicija, pagal kurią 4 departamentams derėjo pristatyti po 600 000 centnerių rugių ir avižų, po 15 000 šiaudų ir šieno ir 30 000 jaučių į rezervinius sandėlius. Išimtis taikoma tik valstiečiams daržininkams, bežemiams bei nukentėjusių dūmų šeimininkams. Rekvizicijos vykdymo terminas – 3 mėn. grūdams ir pašarui, 6 mėn jaučiams surinkti. Ji nebuvo iki galo įvykdyta.

Ketvirtoji didžiulį rekvizicijų banga nusirito per kraštą, kai Napoleonas įsakė kuo skubiau sukaupti dideles maisto, pašaro (maždaug 4 žiemos mėnesių laikotarpiui po 100 000 – 120 000 maisto davinų vienai dienai) ir kuro atsargas Vilniuje, kadangi tikėjosi be didelių nuostolių pasiekti miestą ir čia, atrėmus priešą, sėkmingai peržiemoti. Sprendžiant iš Prancūzijos užsienio reikalų ministro H. B. Marè pranešimo atvykusiam į Medininkus Napoleonui, pasiektas rezultatas buvo gerokai kuklesnis: Vilniaus sandėliuose pavyko sukaupti atsargų, kurių pakaktų 100 000 karių 40 dienų⁴². Taigi gyventojai vienu metu privalėjo vykdyti kelias maisto ir pašaro rekvizicijas.

Kita vertus, reikia turėti omenyje ir tai, kad būta daugybė kitų mažesnių įvairaus pobūdžio rekvizicijų kariniams poreikiams tenkinti, inicijuotų vietinių laikinosios valdžios institucijų arba prancūzų intendantų, tepaminėsime tik keletą: spalio mėnesį prancūzai reikalavo papildomai 1000 arklių kavalerijai, karo ligoninėms Vilniuje pristatyti 2875 jaučius, vėliau dargi surinkti 2 gorčius grūdų nuo kiekvieno dūmo iš 6 apskričių, o nuo kiekvienos daryklos po 15 gorčių degtinės⁴³. Yra žino-

⁴⁰ Корнейчик Е. Мин., veik, p. 51.

⁴¹ Историческая записка, Военский К. Мин., veik, p. 438.

⁴² Iwaszkiewicz J. Litwa w roku 1812, s. 300, 302.

⁴³ LLVK paskirstė taip: 775 – Vilniaus departamentui, 600 – tiekėjui Micheliui, 1500 – Gardino, Minsko ir Baltstogės departamentams). L'état de requisitions mises sur les districts du Departament de Wilno, pour livrer des boeufs pour les hopitiaux de la grand armée à Wilna, LVIA, f. 1532 ap. 1, b. 14, l. 234–235; Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais, p. 113.

ma, kad napoleonmečiu Šiaulių apskrities valdžią pasiekė apie 17 prancūzų karinės ir Lietuvos laikinosios valdžios įsakų dėl įvairaus pobūdžio rekvizicijų⁴⁴.

Aiškinantis rekvizicijų apimtį gelbsti Vilniaus centrinio sandėlio statistiniai duomenys, kuriuose pateikiami gautų ir išduotų grūdų, miltų, degtinės, jaučių, šiaudų, šieno kiekis, – buvo surinkta rekvizicijų būdu iš Vilniaus departamento apskričių bei Naugarduko, Lydos, Baltstogės apskričių. Taigi čia buvo kaupiamos pirmos būtinybės, strateginės, atsargos, skirtos Napoleono kariniams daliniams maitinti, taip pat išduodamos Vilniaus municipalitetui, kuris naudojo produktus (labiausiai naudota mėsa ir degtinė) karo ligoninėse. Iki naujojo derliaus sandėlio direktoriaus Puzynos žiniaraštyje užfiksuotas didžiausias pašarų ir jaučių priėmimo ir išdavimo kiekis⁴⁵.

Per laikotarpį nuo liepos 10 d. iki spalio 9 d. sandėlyje buvo atgabenta rekvizicijų iš 14 apskričių: 1605 jaučiai ir 19 avių, 2659 statinės rugių, 11 kviečių, 221 miežių, 769 avižų, 26 grikių, 1085 statinės ruginių miltų, 34 kruopų, 6027 gorčiai degtinės. Visa tai buvo išduota, išskyrus jaučius (liko 757). Didžiausią paklausą turėjo rugiai ir avižos (išdavimo norma vidutiniškai iki 100 statinių per dieną) bei pašarai, kurie sandėlyje niekada neužsilikdavo. Intensyviai gyventojai rekvizicijas vežė į Vilnių spalio mėn., o lapkričio mėn. sandėlio maisto produktų ir pašaro apyvarta gerokai sulėtėjo, paskutinė išdavimo diena – gruodžio 6 d.⁴⁶

Ši statistika liudija apie didžiulę maisto, pašaro ir kitų rekvizicijų apimtį, tenkančią gyventojų ūkiams. Laikinoji valdžia, siekdama patenkinti karinius poreikius, buvo priversta rekvizicines prievoles taikyti dvarininkams ir bajorams. Ryškiausias pavyzdys – pyliavos rekvizicija, kurios vykdymas buvo paskirstytas po lygiai žemės savininkams ir valstiečių ūkiams taip: rugiai ir avižos po 100 litrų (2 osminas, t. y. po 8 ketvirčius Vilniaus statinės – 407 litrai), šieno ir šiaudų po 2 pūdus, kruopų ir žirnių po 2 gorčius. Tačiau pagrindinė rekvizicijų našta atiteko valstiečių kiemams, atleidžiant nuo pagrindinių rekvizicijų tik bežemius bei sugriautų ar sudegintų dūmų valstiečius.

Liepos mėnesį, remiantis Šiaulių apskrities pavyzdžiu, kiekvienas dūmas turėjo pristatyti 62 pūdus šieno, rugsėjį – 5 gorčius miltų (1 lietuviškas gorčius – 2,75 litro), 13,3 gorčiaus avižų, 2 pūdus ir 15 svarų (1 svaras – 370 g.) šieno ir šiaudų, po septintadalį kvortos (1 kvorta – 1,4 litro) degtinės ir nuo 12 dūmų po

⁴⁴ Rekvizicijų, vykdytų napoleonmečiu, Šiaulių apskrityje sąrašas, LVIA, f. 392, ap. 1, b. 23, l. 200–201.

⁴⁵ Rugsėjo mėn. pirmosiomis savaitėmis sandėlyje tebuvo vos 210 statinių rugių, po 8 statines miežių ir kviečių bei apie 100 jaučių. Naugarduko, Lydos, Gardino, Baltstogės ir Volkovyso apskritys tiekė tik jaučius. Vilniaus centrinio magazino statistiniai duomenys. Ten pat, f. 1532, ap. 1, b. 11, l. 85, 96–117.

⁴⁶ Vilniaus departamento gyventojai rekvizicijas vežė iki pat prancūzų sugrįžimo, o gruodžio 6 d. javų likutis sudarė 3598 statines. Ten pat, l. 140–142, 190–193.

1 jautį. Spalio mėn. pradžioje karo ligoninėms VDAK pareikalavo 2 gorčių (1 gorčius – 3 litrai) kviečių, vėliau pristatyti į etapų sandėlius Alytuje ir Merkinėje nuo kiekvieno dūmo po 156 litrų miltų, 250 litrų avių, šieno 22 pūdus, o nuo 6 dūmų 1 jautį. Kaip matyti iš šios statistikos, rekvizicijos valstiečių ūkiui buvo sunki našta, pavydžiui, rekvizuojamo šieno kiekis prilygo 4 karvių išlaikymui⁴⁷.

Karo nuostolių statistiska liudija, kad Vilniaus departamente naminių gyvulių nuostoliai, įskaitant ir prievarta atimtus, siekė 30 % – 60 % nuo bendro gyvulių skaičiaus, pavydžiui, kas antras kiemas prarodo po jautį, o Ašmenos ir Vilniaus apskrityse šie rodikliai siekė apie 1,3 jaučio. Panaši situacija susiklostė Gardino departamento apskrityse⁴⁸. Taigi kraštą nuo didesnių bėdų išgelbėjo 1813 m. geras derlius, o Vilniuje nuo rudens duona ir kiti maisto produktai buvo pradėti pardavinėti ikikarinėmis kainomis⁴⁹.

Vilniaus, turinčio Didžiosios Armijos svarbiausios užnugario karinės bazės bei politinio ir administracinio centro statusą, gyventojams teko vykdyti specifines prievoles, pavydžiui, išlaikyti prancūzų karinės ir administracinės valdžios aukštus pareigūnus, teikti pastotes, išlaikyti karo ligonines (įrengti patalpas, ap rūpinti inventoriumi, pasirūpinti jo išlaikymu)⁵⁰.

Be to, reikia pastebėti, kad gyventojams begales rūpesčių sukėlė transportavimo rekvizicijos. Surinkti maisto produktai ir pašarai turėjo būti operatyviai pristatomi į apskričių, Vilniaus ir Kauno centrinius ir netgi kitų departamentų sandėlius. Šiam sunkiam darbui atlikti reikėjo nemažo skaičiaus arklių, jaučių ir vežimų, o žmonės buvo priversti ilgam palikti savo ūkius. Padėtį blogino daugybė faktorių: arklių stoka, blogi keliai, dažni atvejai, kai transporto priemonės karinė valdžia užlaikydavo arba tiesiog atimdavo ir priversdavo vykdyti kari-

⁴⁷ Žr. nuor. 44; Suskaičiuota, kad vienai karvei reikėjo 18 pūdų šieno. Jučas M. Baudžiavos irimas Lietuvoje, Vilnius, 1972, p. 115.

⁴⁸ Karo nuostolių skaičiavimo komisijos duomenimis, Vilniaus departamento gyventojai (115 796 kiemai) patyrė tokius nuostolius: 99 605 arkliai, 61 183 jaučiai, 13 590 karvių, 224 166 avys, 120 961 kiaulės. Pavydžiui Breslaujos apskrities gyventojai neteko 61 % arklių, 53 % jaučių, 58 % karvių ir 54 % kiaušinių. Gardino departamento (89 953 kiemai) neteko 32 209 arklių, 70 297 jaučių, 129 038 karvių, 165 641 avių, 72 417 kiaušinių. Генеральная табель, nr. 318, 319, Виленский Временник, kn. 5, ч. 2, с. 275, Hedemann O. Historia powiatu Braślawskiego, Wilno, 1930, s. 158; Vilniaus departamento kiemų skaičius nurodytas pagal 1795 m. iliustracijos duomenis, kadangi „Generalinėje lentelėje“ Ukmergės ir Šiaulių apskrities kiemai nėra suskaičiuoti. Vilniaus gubernijos 1795 m. kiemų iliustracijos duomenys, LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 6, l. 6.

⁴⁹ Frankas J. Atsiminimai apie Vilnių, Vilnius, 2001, p. 419.

⁵⁰ Jurginis J, Merkys V, Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija, Vilnius, 1968, p. 231. Plačiau apie miestiečiams skirtas rekvizicijas žr. V. Pugačiauskas. Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai, Vilnius, 2004, p. 45–51.

nio transportavimo užduotis. Ypatingai sunki našta ši rekvizicija buvo Žemaitijos, Uplytės apskrities valstiečiams, kadangi jie vykdė papildomus rekvizicinius įsipareigojimus – tiek laikinosios valdžios, tiek Makdonaldo ar jam pavaldžių dalinių vadų įsakus dėl maisto produktų, pašaro ir transportavimo rekvizicijų. Dar daugiau nuo rugpjūčio 12 d. iki spalio vidurio jie aptarnavo artilerijos (130 pabūklų) ir amunicijos pervežimo į Rygą rekviziciją, kuriai įvykdyti prireikė ne daug laiko, bet ir apie 5000 arklių⁵¹. Taigi pervežimo rekvizicijos apimčių būta tokių, kad kiekvieno ūkio šeimininkas, turintis arklį arba jautį ir vežimą, buvo priverstas vykdyti prievolę po keletą kartų.

Laikinosios Vyriausybės Maisto ir magazinų komitetas, vadovaujamas Stanislovo Soltano, tiesiogiai atsakingo už rekvizicijas, prancūzų valdžios nurodymu, sukūrė ištisą „magazinų“ tinklą. Svarbiausiuose traktuose veikė centriniai etapų sandėliai, papildomi tarpiniai „magazinai“, išdėstyti maždaug per vienos dienos žygiavimo atstumą, bei jau minėti rezerviniai sandėliai⁵².

Tiesą pasakius, didžiosios daugumos rekvizicijų reikiamo kiekio įvykdymas buvo sunkiai įmanomas dėl gausybės įvairaus pobūdžio priežasčių. Pirmoji ir, galima sakyti, pagrindinė – Napoleono armijos poreikiai gerokai viršijo ūkinį krašto potencialą, tiksliau sakant, gyventojų ūkio galimybės pateikti papildomą, didesnę maisto produktų kiekį buvo itin ribotos, beje, tai pastebėjo ir Napoleono administracijos Lietuvoje pareigūnai. Apie tai liudija valstiečių atsakymai vykdyti maisto produktų pristatymą ir mokėti mokesčius, laikinosios valdžios institucijų raginimai skelbiami bažnyčiose, dėl rekvizicijų vykdymo atsakomybės, bei rekvizicijų išieš-

⁵¹ Об изготовлении 12 000 подвод для перевозки амуниции из Сморгонь в Оршу, Военский К. Мин., veik, p. 186; Савицкий В. Упитский уезд в период французской оккупации (1812), Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai (toliau – AMMD), Istorija, 1978, t. XVIII, sąs 2, p. 70–71; Dundulis N. Napoléon et la Lituanie en 1812, p. 225–226; Pugačiauskas V. Napoleono administracija Lietuvoje, p. 107, 110. Artilerijai traukti 2 dūmai privalėjo paskirti dviem arkliais traukiamą vežimą. Rekvizicijų, vykdytų napoleonmečiu, Šiaulių apskrityje sąrašas, LVIA, f. 392, ap. 1, b. 23, l. 200–201.

⁵² Napoleono nurodymu Vilniaus departamente pirmieji sandėliai pradėjo veikti Kauno–Vilniaus trakte (Vievyje, Žiežmariuose, Rykantuose), pačiame Vilniuje, taip pat Merkinėje ir Alytuje specialios paskirties artilerijos parko, kavalerijos ir karinių ekipažų sandėliai. Pastarųjų vietovių magazinams produktus privalėjo tiekti ne tik Vilniaus, bet ir Gardino departamentas, o atskirais atvejais ir Varšuvos kunigaikštystės Lomžos Magazinų tinklas veikė ir Žemaitijoje apskričių centruose ir prie pagrindinių traktų išikūrusiose vietovėse. Kelyje iš Vilniaus į Ašmeną tarpiniai magazinai veikė Medininkuose ir Smurgainyse. Minsko departamente, mūsų žiniomis, centriniai magazinai veikė Minske, Borisove, Vileikoje, Igumene ir kitose mažesnėse gyvenvietėse. LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 157–158; Dundulis B. Napoléon et la Lituanie en 1812, p. 285–286; Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais p. 112, 115; О сборе в магазины фуража, Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов, т. 37, с. 202; Корнейчик Е. Мин., veik, p. 51.

kojimas pasitelkus karinę jėgą⁵³. Paminėsime ir dar keletą konkrečių pavyzdžių: 1811 m. grūdinių kultūrų nederlius, rusų kariuomenės prieš pat karą vykdytos rekvizicijos, vėliau rekvizicijų transportavimo sunkumai dėl jaučių ir arklių stokos.

Keblią situaciją švelnino tik naujojo derliaus pyliavos bei Vyriausybės sudaryti kontraktai su paskui armiją žygiuojančiais tiekėjais, vietiniais bei užsienio pirkliais, kurie galėjo operatyviai pristatyti reikiamą maisto kiekį ir pašaro atsargų iš vietovių, neįtrauktų į karo zoną. Tačiau tam reikėjo sukaupti nemažus finansinius išteklius, savaime suprantama, įprastinių ir naujai įvedamų mokesčių būdu, pavyzdžiui, vien pirkliui Micheletui už 1000 statinių rugių pristatymą derėjo sumokėti per du mėnesius pagal suderintą grafiką, iš viso 16 000 rb. sidabru. Ypač dažnai laikinoji Vyriausybė ir Vilniaus departamento administracinė komisija naudojosi tiekėjų paslaugomis iki naujojo derliaus⁵⁴.

Nuo rudens Lietuvos gyventojai privalėjo išlaikyti ir laipsniškai besikuriančios Lietuvos reguliariosios kariuomenės pulkus. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė spalio 5 d. paskelbė tvarką, pagal kurią lietuviški daliniai aprūpinami maisto produktais iš Didžiąjai Armijai skirtų sandėlių. Tais atvejais, jeigu dalinio dislokacijos vietoje nėra maisto sandėlio, ji įpareigojo vietinę valdžią įkurti naujus, kaip ir pasirūpinti dalinių aprūpinimu, kai jie keičia dislokacijos vietą⁵⁵. Iki to momento, kaip rodo 17-ojo kavalerijos pulko, vadovaujamo pulkininko Mykolo Tiškevičiaus, pavyzdys, kai kariai savavališkai rekvizavo Kupiškio miestelio gyventojus atimdami iš jų maisto produktus, pašarus bei vežimus su arkliais, lietuviški reguliariosios kariuomenės daliniai kaskart buvo priversti prasimaitinti savo jėgomis⁵⁶. Kauno municipalitetas 21 Lietuvos kariuomenės pėstininkų pulko bataljoną (860 žmonių), apsistojusį miesto prieigose, turėjo aprūpinti rei-

⁵³ Laikinosios komisijos raštas Vilniaus departamento administracijai dėl priemonių prancūzų kariuomenei aprūpinti, Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Vilnius, 1955, t. 1, p. 403; Савицкий В. Волнения крестьян в Упитском уезде в 1812 г., АММД, Историја, Vilnius, 1964, t. 7, p. 165; Generolas Bronnikovskis viename iš savo kreipimėsi grasino, kad gyventojams nevykdantiems nustatytų rekvizicijų į Minsko centrinį sandėlį, bus atsiusta kareivių pastotė. Объявление генерала Брониковского о неаккуратной доставке продовольствия, Военский К. Мин., veik, p. 381, 463–464;

⁵⁴ Laikinoji Vyriausybė patenkino Vilniaus departamento Administracijos komisijos prašymą sudaryti sutartis su tiekėjais dėl avižų pirkimo. LLVK 1812 09 08 posėdžio nutarimas. Rusijos valstybinis senųjų aktų archyvas, f. 12, b. 262, l. 22; LLVK prekybinių sutarčių 1812 08 protokolai, LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 7, l. 410, 425; VDAK prekybinių sutarčių 1812 06–09 protokolai. Ten pat, b. 11, l. 320, 322, 336, 360, 392.

⁵⁵ Правила о продовольствии Литовского войска, Военский К. Мин., veik, p. 196.

⁵⁶ Kupiškio dvaro valdytojo 1812 09 03 raštas Ukmergės apskrities paprefekčiui, LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 7, l. 172

kmenimis, skirtais ruošti maistui lauko sąlygomis⁵⁷.

Be minėtų šių pagrindinių rekvizijų, Lietuvos gyventojai vykdė ir kitokius darbus, bene daugiausiai žmonių prancūzų karinės valdžios pageidavimu dirbo fortifikacinių įrengimų darbų Vilniuje ir Kaune. Šiuose miestuose vasaros ir rudens mėnesiais apkasų kasimo darbus Kaune (Šančiuose) dirbo iki 1200 gyventojų⁵⁸. Kaip žinoma, Vilniuje, dešiniajame Neries krante, prancūzai įrenginėjo dviejų linijų gynybinę poziciją, skirtą artilerijai ir kariams, čia dirbo šimtai žmonių iš Ašmenos, Trakų, Ukmergės ir Vilniaus apskričių. 100 žmonių savo ruožtu kasė apkasus Nemenčinėje⁵⁹. Vilniaus apskrities valstiečiams dažnai teko palikti savo ūkius, kadangi buvo varomi plukdyti sielių Nerimi bei traukti botų su maisto atsargomis⁶⁰. Taigi napoleonmečiu Lietuvos gyventojus užgulė sunki rekvizicijų našta, kai vienu metu reikėjo vykdyti daugybę įvairaus pobūdžio ir didžiulės apimties rekvizicijų, dažniausiai viršijančių jų ūkių potencialias galimybes.

Mokesčiai: įprastiniai ir specialieji

Laikinosios Vyriausybės galimybės aprūpinti Didžiosios Armijos bei šalies kasdieninius poreikius smarkiai padidėjus karinėms išlaidoms (Lietuvos reguliariosios kariuomenės dalinių formavimas) pirmiausiai rėmėsi finansiniais ištekliais, surenkamais mokesčių pavidalu. Tačiau prabėgus vos vienam mėnesiui Finansų komitetas nusprendė realizuoti radikalius ir netradicinius būdus, siekiant skubiai papildyti tuščią biudžetą. Tai reiškė, kad mokestinė bazė išplečiama ir neapmokestintų luomų sąskaita. Svarbiausias buvo vadinamasis asmeninis „vienkartinės aukos“ mokestis, kurį privalėjo mokėti visi gyventojai, nepriklausomai nuo luomo, tikybos, tautybės, suskirstyti į 11 kategorijų. Mažiausias fiksuotas mokestis siekė vos 15 grašių, kuriuos privalėjo sumokėti valstiečiai, neturintys savo pajamų ir bernai, o didžiausias mokestis – 500 auksinų suma – buvo paskirtas dvarų, turinčių 1000 kiemų, savininkams arba nuomotojams, taip pat nefik-

⁵⁷ Majoro Kozickio 1812 10 20 raštas Kauno municipalitetui. Ružancovas A. Iš Kauno miesto valdybos archyvo 1812–1813 metų bylų, Karo archyvas, Kaunas, 1928, t. 4, p. 103.

⁵⁸ Kauno apskrities paprefektūros 1812 09 02, 10 raštai VDAK, LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 14, l. 420–423.

⁵⁹ Fortifikaciniai darbai tęsėsi nuo liepos mėnesio iki vėlyvo rudens ir įprastai vienu metu dirbo apie 800 žmonių. Vilniaus apskrities paprefektūros 1812 08 25, 10 20, 27 raštai. Ten pat, l. 401, 410, 413; Pugačiauskas V. Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai, p. 32–33.

⁶⁰ Rugsėjo mėnesį 100 žmonių traukė 23 botus Nerimi iš Kernavės į Vilnių. Vilniaus apskrities paprefektūros 1812 08–09 raštai. LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 9, l. 394, 399, 411.

suotam mokesčiui priskirti „kapitalistai“ atskaičiuojant 1/7 dalį kapitalo pajamų⁶¹.

Lietuvos laikinoji valdžia, įvesdama šį mokestį, planavo papildomai surinkti apie 3–4 milijonus auksinų, tačiau nepavyko aptikti tikslių duomenų, kiek pinigų įplaukė į iždą, aišku viena, kad nuolatinųjų rekvizicijų ir savivaliautojų nualintame krašte didžiulė pinigų suma negalėjo būti surinkta operatyviai, be to, buvo numatytas ilgas vienu metų surinkimo laikotarpis. Kita vertus, surinkta suma neišsprendė pinigų stygiaus problemos ir Napoleonas buvo priverstas skirti 500 000 frankų sumą Lietuvos kariniams daliniams formuoti⁶².

Finansinių lėšų trūkumas privertė Vyriausybę žengti dar vieną žingsnį ir apmokestinti specialiuoju mokesčiu tik dvasininkų luomą, tiksliau sakant, gauti papildomų pajamų atgaivinant 1789 m. Abejų Tautų Respublikos Seimo priimtą vadinamąjį bažnytinį mokestį, susidedantį iš dviejų dalių: fiksuotos sumos ir 5 % nuo gaunamų pajamų per 4 metus pagal nustatytas 9 kategorijas. Pirmajai priskirti metropolitai ir achivyskupai turėjo sumokėti 1000 auksinų ir 5 %, 6–ąją, gausiaisia, kategoriją sudarė parapijų kunigai, kurie, priklausomai nuo metinių pajamų sumos, privalėjo sumokėti po 10, 30, 100 arba 250 auksinų ir po 5 %, į paskutinę kategoriją pateko vienuolynai, kuriems tebuvo skirtas tik 5 % mokes-
tis. Manoma, kad surinkta suma buvo nedidelė⁶³.

Vilniaus miesto municipalitetas, turėdamas savivaldos teisę, izdo deficito problemas sprendė savaip – priverstine tvarka pasiskolindamas iš turtingiausių miestiečių nuo 1000 iki 6000 auksinų, priklausomai nuo jų metinių pajamų. Tokiu būdu pavyko surinkti 112 333 iš planuotų 130 000 auksinų⁶⁴. Taigi šiai gyventojų grupei derėjo mokėti valstybinių ir vietinių mokesčių dvigubą našta. Reikia pastebėti, kad būta nemažai specialių mokesčių visiems gyventojų luomams, susijusių su kavalerijos ir pėstininkų formavimo poreikiais: už nepristatytus arklius kavalerijos pulkui, raitelių uniformai (surinkta trečdalis numatytos sumos), dvarams, neturintiems nustatyto valstiečių dūmų skaičiaus, nuo kurio renkamas

⁶¹ Dvarų, turinčių 2–15 kiemų, – 8 auks., 40 kiemų – 10 auks., nuo 40 iki 80 kiemų – 30 auks., nuo 80 iki 250 – 60 auks., nuo 250 iki 480 – 100 auks., nuo 480 iki 1000 – 300 auks., o nuo 1 000 kiemų – 500 auks. savininkai ir nuomotojai. Bežemiai bajorai – 4 auks., valstiečiai činšininkai – 2 auks., lažininkai – 1 auks. Amatnininkai meistrai – 4 arba 10 auks., priklausomai nuo kategorijos, o pirkliai – nuo 30 auks. Parapijų klebonai, vikarai – 10 auks. 1812 m. rugpjūčio 12 d. LDK laikinosios vyriausybės komisijos nutarimas dėl rinkimo nuo visų Lietuvos gyventojų mokesčių, pavadintų „asmenine vienkartinė auka“, Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, p. 400–403.

⁶² Iwaszkiewicz. J. Litwa w roku 1812, s. 192–193.

⁶³ Постановление Комиссии Временного Правительства Великого Княжества Литовского об обложении духовенства благотворительным сбором, Военский К. Мин., veik., p. 197–192.

⁶⁴ Pugačiauskas V. Napoleonas ir Vilnius: karinio gyvenimo kasdienybės bruožai, p. 54–55.

rekrutas, žydams ir kitiems asmenims, kuriems anksčiau buvo netaikoma rekrutų prievolė, pagalvės – pradiniam rekruto išlaikymui, išimtinai miestiečiams – žandarmerijos ir tautinės gvardijos išlaikymui⁶⁵. Taigi gyventojai, slegiami rekvizicijų naštos, atsidūrė sudėtingesnėje situacijoje, kadangi derėjo surasti lėšų ne tik įprastiniams, bet ir specialiesiems mokesčiams.

Kariniuose susidūrimuose patirti nuostoliai

Lietuvos reguliariosios kariuomenės ir atskirų dalinių formavimas, kaip žinome, iki karo nebuvo visiškai baigtas, o joje galėjo tarnauti apie 17 000 karių. Nustatyti tikslų Lietuvos kariuomenės karių žuvusių, sužeistų ir paimtų į nelaisvę skaičių yra sudėtinga, kadangi disponuojame negausiais ir nepakankamai tiksliais duomenimis. Didžiulė teritorijoje išmėtyti, menkai apginkluoti ir apmokyti Lietuvos pulkai kartu su Didžiosios Armijos daliniais dalyvavo 4 didesniuose susirėmimuose. Pirmasis nuo rusų gvardijos nukentėjo lengvosios kavalerijos pulkas, vadovaujamas brigados generolo Jono Kanopkos, kurį spalio 19 d. Slonime sutriuškino rusų generolo P. Čiaplico dalinys. Sprendžiant iš generolo Pranciškaus Koseckio korespondencijos, 70 žuvo arba sbuvo užėista, generolas Kanopka su 13 karininkų ir 253 kariais pateko į nelaisvę, likusieji sugebėjo atsitraukti⁶⁶.

Antrajame mūšyje didesnių nuostolių patyrė 3 pulkai: pulkininko Stanislavo Čapskio 22-asis pėstininkų pulkas, ne iki galo sukomplektuotas ir savo gretose turintis apie 1500 karių, 18-asis ulonų pulkas (apie 940 raitelių) ir pulkininko Juozapo Kosakovskio pėsčiųjų šaulių pulkas, sudarytas iš dviejų batalionų (634 kariai), dalyvavo mūšyje prie Koidanovo patyrė didelių nuostolių. Tačiau žuvusių, sužeistų ir patekusių į nelaisvę skaičius lieka neaiškus. Trečiasis susidūrimas su užgrūdintais mūšiuose rusų daliniais įvyko ties Berezina, kuriame dalyvavo anksčiau paminėti daliniai bei 19-asis ulonų pulkas, taip pat Minsko departamento žandarmerija. Tesužinome, kad šaulių menkos pajėgos buvo visiškai sunaikintos, o žandarai neteko 9 karininkų. Apie patirtus nuostolius galima spręsti tik remiantis žiniomis apie pulkų sudėtį jiems traukiantis iš Lietuvos: 18-ajame pės-

⁶⁵ Iwaszkiewicz. J. Litwa w roku 1812, s. 164, 178, 196–197; О взыскании с обывателей после 15 сентября за каждого преставленного рекрута по 21 рублю, вместе положених 7 рублей, Акты, издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов, т. 37, с. 320.

⁶⁶ Tyszkiewicz J. Historia 17 pułku ułanów na tle wojsk Litewskich 1812–1814, Gdynia, 2004, s. 9; Charkiewicz W. Rok 1812 w powiecie Slonimskim, Slonim, 1936, s. 16–17; Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais, p. 108.

tininkų pulke tebuvo 18 karininkų, 48 puskarininkai ir eiliniai, 18-ajame ulonų – 112, 19-ajame ulonų – apie 100 karių, yra duomenų, kad didesnioji dalis karių išsibėgiojo. Ketvirtasis susidūrimas, pareikalavęs aukų, įvyko Vilniuje, prie Aušros vartų, gruodžio mėn 9 ir 10 d. Žuvo 6 3-iojo jėgėrių bataliono karininkai bei Lietuvos totorių eskadronas – pulko vadas pulkininkas Murza Achmatovičius, 10 karininkų ir 80 eilinių⁶⁷. Nederėtų pamiršti ir lietuvių, įstojusių į Didžiosios Armijos dalinius, pavyzdžiui, 120-asis pėstininkų pulkas ir Ilyrijos pulkas, kurie dislokacijos Vilniuje, o vėliau Minske metu gavo Napoleono leidimą papildyti savo gretas po 500 vietinių rekrutų, tačiau apie surinktų karių skaičių ir galimas netektis neturime kokrečių duomenų⁶⁸.

Remiantis turimais duomenimis, galime teigti, kad žuvusių ir sužeistų mūsųose skaičius galėjo svyruoti nuo 1000 iki 2000 karių, dar daugiau pateko į nelaisvę. Galima teigti, kad didžioji dauguma karių (iš 17 000 karių, įvairiais skaičiavimais, už Lietuvos ribų pasitraukė nuo 3402 iki 4500 karių) nebenorėdami kariauti už Lietuvos ribų ir apimti panikos tiesiog išsivaikščiojo: kitaip paaiškinti, kodėl daliniuose, kurie nedalyvavo mūsųose, nebeliko karių, būtų pakankamai keblu. Tokia padėtis susiklostė 4 pėstininkų pulkuose: 18-ajame iš 1650 karių nebeliko pusės, 19-ajame iš beveik 2000 pasiliko tik 22 karininkai ir 17 eilinių, 20-ajame ir 21-ajame laisvai pasitraukusių buvo mažiau, tačiau taip pat skaičiuojama šimtais. Naugarduke dislokuoto 19 ulonų pulko karių, apimtu panikos dėl rusų dalinių grėsmės, taip pat išsibėgiojo⁶⁹.

Pabaigoje derėtų aptarti bendrą žuvusių civilių gyventojų skaičių. Tiesą pasakius, susiduriame su didelėmis problemomis dėl šaltinių stokos ir ypač dėl jų nepatikimumo. Istorinėje literatūroje nepagrįstai teigiama, remiantis „Generalinėje lentelėje“ pateiktais duomenimis, kad Vilniaus departamente žuvo ir dingo apie 47 774 vyrų, o Gardino departamente – 37 699⁷⁰. Iš anksčiau aptartos medžiagos paaiškėjo, kad nuostoliai turėjo būti gerokai mažesni. Dera atkreipti

⁶⁷ Glemža L. Lietuviški kariniai daliniai Prancūzijos kariuomenėje, Karo archyvas, t. XVIII, Vilnius, 2003, p. 154, 156, 165–166; Gembarzewski B. Wojsko polskie Księstwo Warszawskie 1807–1814 r. Warszawa, 1905, t. 1, s. 81; Notice historique sur les armements qui lieu en Lituanie pendant l'occupation française, Военский К. Мин., veik, p. 419–422; Dundulis B. Lietuva napoleono agresijos metais, p. 109; Kukiel M. Wojna 1812 roku, t. 2, s. 471.

⁶⁸ Dundulis B. Napoléon et la Lituanie en 1812, p. 213, 289

⁶⁹ Yra duomenų, kad 19-ojo pėstininkų pulko kariai galutinai išsibėgiojo po susidūrimo su kazokais ties Vilniumi. Kukiel M. Dzieje wojska polskiego w dobie Napoleońskiej 1795–1815, Warszawa, 1920, t. 2, s. 161; Glemža L. Min., veik, p. 154, 165–166. Į šį skaičių neįtraukti nuostoliai, kuriuos patyrė lietuviški kariniai daliniai, pasitraukę už Lietuvos ribų ir dalyvavę 1813–1814 metų karinėse kampanijose.

⁷⁰ Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais, p. 117; Iwazskiewicz J. Registracja i indemnizacja strat wojenych na Litwie w roku 1812, s. 140.

dėmesį į keletą esminių aplinkybių. Pirma, susipažinus su minėtos komisijos protokolais paaiškėja, kad liustratoriai skaičiavo ir civilių gyventojų mirtis ne tik 1812 m. antroje pusėje, bet ir 1813 m., t. y. kai mirtingumas Lietuvos Vyriausybei pavaldžiose teritorijose buvo pasiekęs aukštą lygį dėl po karo išplitusios šiltinės epidemijos. Antra, iš skaičių pateko asmenys, prancūzmečiu paimti į rekrutus, mirę natūralia mirtimi bei laikinai pasitraukę iš savo gyvenamųjų vietovių. Tokį laisvai traktuojamą rusų liustratorių skaičiavimo metodikos panaudojimą paliudija gausybė faktografinių duomenų⁷¹. Taigi remiantis šiuo dokumentu neįmanoma pateikti netgi preliminaraus žuvusių, mirusių ir dingusių be žinios civilių gyventojų skaičiaus.

Baigiamosios pastabos

1812 m. kare Lietuva patyrė nemažų nuostolių dėl Rusijos kariuomenės rekvizicijų, priešininkų karinių veiksmų, o ypač Didžiosios Armijos savivaliavimo bei didžiulės rekvizicijų naštos, užgulusios kiekvieno gyventojų pečius. Karo padariniai, skaičiuojant vien tik aritmetinę materialinę nuostolių išraišką, galima sakyti, stipriai sulėtino Lietuvos, po valstybės padalijimo nesusėjęs atsigausti ekonomiškai ir morališkai, plėtotę: žemės ūkis, pagrindinis krašto ekonominio potencialo variklis, prarado apie 50 % iki karo turėtų pajėgumų. Dvarai ir valsčiai pristigo traukiamosios jėgos, miestai, miesteliai ir kaimai buvo smarkiai nuniokoti, dalis pastatų sudeginta. Nuskurdusiems gyventojams prirėkė nemažai laiko vien tiktaisi savo jėgomis atstatyti sugriautus ūkius. Minėti įvykiai, taip pat civilių gyventojų aukos bei karių žūtys mūšiuose ar mirtys dėl šiltinės bei kitų ligų turėjo įtakos šalies demografinės situacijos blogėjimui.

Įteikta 2006 m. Lapkričio 21 d.

⁷¹ Pateikiame kelis klasikinius pavyzdžius: Šiaulių mieste iš 1115 gyventojų tebuvo likę 451, iš kurių potenciali dauguma sugrįžo po karo. Aukštadvarėje iš 119 vyrų ir 80 moterų napoleonmečiu ir pokariu laikotarpiu, 19 mirė nuo šiltinės, 3 pasitraukė dėl neiškių priežasčių, 2 paimti į rekrutus. Upytės apskrities iliustracijos raštai, LVIA, f. 529, ap. 1, l. 1–2; Lydos apskrities iliustracijos raštai. Ten pat, b. 842, l. 1–3, 5, 6; Naugarduko apskrities iliustracijos raštas. Ten pat, b. 845, l. 3; Volkovysko apskrities iliustracijos raštas. Ten pat, b. 2153, l. 1–2, 5, 20–21; 1812 m. sunaikintų namų ir dingusių gyventojų skaičius. Iš Vilniaus civilinio gubernatoriaus D. N. Bantyš–Kamenskio pranešimo, Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1, p. 404.

PERTES DE LA LITUANIE PENDANT LA GUERRE DE 1812

Dr. Virgilijus PUGAČIAUSKAS,

Académie militaire de la Lituanie, Institut d'histoire

Pendant la guerre de 1812 entre la Russie et la France, la Lituanie comme une alliée de la dernière dont les hommes politiques et la société aspiraient à la restauration de la puissance, était engagée dans la zone des actions militaires. Donc, ses habitants ont subi toutes les difficultés de la guerre et des actions militaires. D'abord, dans le territoire de la Lituanie il n'y avait pas de fortes confrontations avec des adversaires, mais au début de la guerre la Lituanie a subi des grands dégâts à cause du comportement inadmissible de la Grande Armée, surtout à cause des maraudeurs dont la fureur a obtenu le caractère général. Le résultat de ces actions c'était la propriété de la population et les constructions publiques brûlées et ravagées, les victimes civiles de violence devait atteindre jusqu'à 200 personnes. Deuxième facteur qui exigeait de grandes dépenses matérielles c'était la réquisition des provisions, du fourrage et du transport destinée à la grande armée retirée à la profondeur de Russie. À l'époque française la population lituanienne a effectué 4 grandes réquisitions et plusieurs du caractère différant. La plupart n'était pas complètement effectuée à cause de dépassement du potentiel économique du pays (la construction des équipements défensifs, la traction des bateaux dans la rivière la Neris). Après un fort accroissement des dépenses militaires, la commission provisoire du pouvoir a élargi la base des impôts, en introduisant de nouvelles taxes supplémentaires qui devaient être payés par toute la population sans aucune exception quoique soit leur classe, religion ou la nationalité. Enfin, à la fin de la guerre le peuple du pays a subi des pertes énormes à cause des confrontations des unités militaires adversaires, des réquisitions forcées et du comportement inadmissible de deux armées.

17 000 hommes pouvaient faire le service militaire dans les régiments de cavalerie et d'infanterie des forces armées d'active et dans les autres unités déployées dans le grand territoire. Les hommes mal armés et instruits participaient dans 4 batailles contre les russes et dans les collisions au bord de Berezina. Le nombre de morts et blessés pouvait être entre 1000 et 2000 hommes, la même quantité était fait prisonniers et ceux qui ne voulaient pas combattre à l'extérieur

se sont retirés avec des unités de la grande armée.

Les conséquences de la guerre et des dégâts matériels, ont ralenti le développement de la Lituanie – l'agriculture, le stimulant essentiel du potentiel économique du pays, a perdu environ 50% de capacité du potentiel économique et aussi a empiré la situation démographique.